

КУЋА У БОТИЋЕВОЈ УЛИЦИ

Једног октобарског дана кренула сам првим партизанским возом за Београд. Укрцали смо се негде у Србији. Била сам тако узбуђена да не знам ни данас тачно одакле смо пошли. Београд само што је ослобођен, ваљају се реке војске према северу, рат траје, још увек тежак, још увек крвав, немилосрдан. Седимо у неким полуотвореним вагонима, помало певамо, а све више ћутимо. Мислимо о старим рушевинама, о првим пожарима које памтимо, о тешким бомбардовањима која познајемо само по чувењу, нагађамо које су куће оштећене у борбама за коначно ослобођење града... Искрцали су нас на Чукарици. Воз даље није ишао. Пошла сам према Топчидерском брду, према кући из које сам отишла не знајући да ли ћу се и када вратити, према кући у којој сам доживела пресудне тренутке свог живота, срела незаборавне људе, где ми је једне вечери у августу четрдесет и прве саопштено да сам члан КПЈ и где сам, кријући се од свих, исплакала своје сузе што напуштам децу. Вукла ме је та кућа као магнет. Ништа о њој нисам знала. Њена ми је судбина током рата била непозната. А њени укућани? Јесу ли деца тамо, је ли и Влада с њима? Он је стигао неколико дана пре мене. Да, мислила сам: они су сигурно тамо сви, заједно.

Зато сам оставила своје другове и упутила се сама Дедињским булеваром. Био је потпуно пуст и владала је чудна тишина. Као да се све одиграло у центру, а ово је још само бојно поље преко кога је прошла ослободилачка војска, очистила га и отишла даље напред. Последњи пут кад сам видела тај булевар био ми је мрзак. Његова прегледност, равномерност поређаних,

уских јабланова, отежавала нам је кретање. Агенти су га били поделили по секторима и потпуно га држали под својом контролом. Шумарке крај њега разредила је секира окупатора: пообарали су готово све старије дрвеће; по стазама су ходали агенти. Нису се више ни трудили да се крију, било је немогуће неналетети на њих. Такав је био тај булевар четрдесет и прве, друге и почетком четрдесет и треће. А под носом тих до зуба наоружаних људи радила је моћна организација израђављена, измучена, оштећена, осакаћена, али жива, жилава и неуништива. Изгледа готово невероватно да се у таквим условима могло радити, да се радило и успевало. Да, али колико је било жртава. Колико оних који су умирали са тајнама своје партије не одавши је под најтежим мукама...

Тог дана, октобра четрдесет и четврте, после ослобођења Београда, мој Дедињски булевар на брзину се ослобађао своје прошлости. До јуче заробљени и преплашени отишли су у град да се шире, да вичу, да певају, да славе. А они други су иза затворених шалона својих кућа смишљали како ће из коже издајника. С времена на време би пројурио неки партизански цип. Већ сам стигла скоро до саме Ботићеве улице кад су крај мене стала једна кола. Пуковник се интересовао ко је та усамљена жена на булевару. Обрадовала сам се кад сам познала у њему Павла Пекића. Рекла сам му куда идем, укрцао ме је у кола и пошао са мном.

Зашто ово описујем?

Он је, вероватно, знао шта ћу наћи. Или је претпостављао. У сваком случају пошао је са мном да ми буде лакше. А ја сам му весело причала: „Ето, овуда

је пролазио друг Тито. Сад ћу ти показати где су седели 4 јула . . .“

Кад смо ушли кроз капију, која је била широм отворена, нашли смо кућу празну и пусту. Ветар је шкрипао разваљеним вратима и прозорима. Стакла су била разбијена. Кућа прљава, паркет исцепкан, нигде намештаја, нигде трага људског живота. Овуда је прошао рат, пожар, уништавање, пљачка. У соби где је некад била трпезарија — празно. Ето ту су седели тада другови! На зиду оштећена фреска Мила Милуновића, а на супротном зиду девојчица у купатилу, дело сликара Вељка Станојевића, на коју су очигледно пуцали док је нису подерали, тако да је платно висило из оквира. То тужно присуство увређене уметности усред празне и прљаве куће много ме је погодило. „Хајдемо“, рекао је друг „шта ћеш овде“. Видео је да сам стајала као укопана, и очигледно је разумео мој страх и тугу (јер где су становници куће?).

Он ме је одвео код Владе Рибникара, мог мужа, и помогао ми да нађем децу.

Капија је увек била широм отворена, јер су деца спајала башту са улицом и тако добијала већи простор за своје игре. А улица, Ботићева, била је слепа — није водила никуда. Направљена само за оно мало света који је тамо станао, одувек је припадала деци, а тог првог ратног пролећа упадљиво се сузила, јер су се живице које су са стране оивичавале пут толико размахале слева и десна, да би се нормална кола тешко провукла. Никома није падало напамет да креше гране. Сви су волели да буду даље од путева, од друмова, што даље од могућности сусрета са окупатором. Том улицом су дошле 14 априла четрдесет и прве године прве немачке моторизоване патроле и покупиле моторе, аутомобиле и сваку канту бензина. Све је цветало. Било је то једно од најлепших пролећа. И у ту лепоту пале су бомбе шестог априла. Из чистог неба, које је обећавало родну годину, одједном су се сручиле црне, гломазне и страшне птице, и многа београдска деца, пре него што су се остварила, била су мртва.

Београд је доживео и друга бомбардовања, уличне борбе, пожаре, вешања и стрељања. Али тај подмукли напад на цивилно становништво коме рат није објављен, на људе, жене и децу који се тек буде, умивају, купују млеко, на пијаци бирају поврће за ручак. Била је недеља. Још није започео сунчани априлски дан који ће Београд памтити заувек. Сручиле су се одједном бомбе на све крајеве Београда. Хитлер је изводио своју замисао: тродневну ваздушну „казнену експедицију“. Повређен у својој сујети 27 мартом, дубоко погођен храброшћу и поносом малог народа — искаљивао је свој бес.

Ми смо од 27 марта до 6 априла живели у узбуђењу. По оцени Партије рат је био неизбежан, „и то у току неколико дана“. Међутим, Владу Рибникара је генерал Симовић 3 априла 1941 године уверавао да нема никакве ратне опасности и да он, ето, седи у својој кући с породицом, што свакако не би да је ситуација несигурна.

Симовићева влада није заштитила ни становништво ни материјална добра и свакако је велика њена одговорност за страдања и толику општенародну штету, да споменем само ненадокнадиви губитак блага Народне библиотеке. Мој муж је најмио раднике да направе једно мало склониште у башти. Било је примитивно — колико се могло урадити за три дана. Не би нас заштитило да је бомба пала ближе нашој кући.

Првог дана тог необјављеног, крвавог рата, стигло је у Ботићеву улицу много различитог света. Београд је горео, људи су бежали, на Топчидерско брдо, на Дедиње, неки у паници чак и до Авале, па и даље. У нашем примитивном склоништу скупило се нешто избеглица из града, комшилук и ми из куће.

Тих дана у Београду је илегално боравио друг Едвард Кардељ. Прво бомбардовање га је затекло у Палмотићевој улици. После су га другови довели код нас на Дедиње. Звали смо га учитељ Иван. И данас памтим како је последњи улазио у склониште и први излазио бодрећи престаошени народ. Чак се бринуо да и пас уђе, који се избежумио

Сл. 1 — Кућа у Ботићевој улици. Данас Музеј 5 јула. (Снимак Т. Дабца)

после првог ваздушног напада и није престајао да дрхти. Иван је одлазио у разорени град и опет се враћао. Трећег дана бомбардовања отпутовао је из Београда. Ни ја нисам знала ко је учитељ Иван. Претстављен ми је као истакнути члан Партије. А то је било довољно да се не пита одакле је и куда иде. Учитељ Иван говорио нам је о снагама које су још увек ту, о великим народним снагама око нас, у нама свима, о нашој браћи у Хрватској, Словенији, Босни, свуда. Слушали смо га, и веровали смо му, јер све што је говорио било је тако јасно и природно. Сећам се да сам тад први пут чула о јединству народа Југославије и о стварању широког народног фронта против окупатора. А затим поново: Било је то кад сам први пут срела друга Тита.

Тих првих дана рата кроз кућу је прошло много комуниста — долазили су да се поразговарају и договоре, да приме или да предају поруку. Добро се сећам Ђуре Стругара. У разговору се жестоко узрујавао што команде не примају добровољце у војску и што младићи са распоредом не могу да нађу своје јединице, јер их нико не зна да упути, па лутају тражећи оружје, а и кад дођу до њега, њима се не даје прилика да га употребе. Патриотизам тих младих људи толико је дирнуо мог мужа Владу да ми је рекао: „Затварали су их и мучили, а то су једини прави патриоти ове земље!“

Ђуро Стругар је радио у Градском комитету, а касније био је његов секретар. Виђала сам га и током лета четрдесет и прве године када су кроз нашу

кућу пролазиле многе курирске везе. Ујесен је ухапшен. Колико би нас било мртвих да је Буро под страшним мукама попустио! Чули смо да су на њему испробали и најокрутније трикове. Издахнуо је у Специјалној полицији 20 септембра. У току тог мучног саслушавања рекао им је: „Знам много, али сазнати нећете ништа!“ Нису слутили да убијају секретара београдске организације.

Код нас је неколико пута током априла долазио Владо Поповић. Познавали смо га од раније као једног из руководства Партије. Тада је, како сам касније сазнала, најважнији разлог његових посета било тражење стана за друга Тита.¹ Положај наше куће испитан је темељно: сва њена три излаза, башта која је зарасла у коров и шибље и Ботићево слепо сокаче које је могло да се претвори у отворен пролаз на све три стране, ако се познају стазе преко суседних имања.

Влада ми је рекао да ћемо нешто можда и зидати, али до тога није дошло. Изгледа да се нашим друговима допало баш то што је у кући и око ње било пуно деце, наше и туђе, што је капија стајала широм отворена и што је то била обична гостопримљива београдска кућа. Влада Поповић однео је извештај о кући другу Титу.

Једног дана почетком маја телефонирао ми је Влада из града да ће на ручак довести госта. Схватила сам да се ради о неком ређем човеку, јер није имао обичај да јавља кад би хтео некога да доведе. Рекла сам му да имамо на ручку моје родитеље. Он је тренутак застао, као да се с неким договарао, па је онда додао: „Не мари, напротив, још боље.“

Тако сам први пут видела друга Тита.

„Инжињер Петровић из Загреба“, рекао је Влада. Петровић је прво име које му је пало напамет, па га је тако претставио и мојим родитељима. То име, иначе, друг Тито није користио.

Тито је имао на себи зеленкасто-сиво одело и зелену кравату. Био је елегантно, лежерно обучен и понашао се природно, као да све нас познаје годинама. Разговарали смо о свему и свачему. Тада

је Београд био захватио вал мржње према Хрватима. Избеглице су причале о зверствима усташа. Из руке у руку ишле су фотографије унакажених српских лешева. Почела је ера хушкања једног народа на други. Српске власти користиле су сваку прилику да ударају у бубањ шовинизма. Општа атмосфера била је толико противусташка да су усташе стављене у прве редове непријатеља Српства, наравно и испред Немаца.

И ми смо се згражавали над поступцима усташа, а мој отац је изразио сумњу да ће икад такви злочини моћи да се забораве.

„Није крив хрватски народ“, рекао је друг Тито једноставно, „сви ће увидети да хрватски народ за то није крив.“

Било је то тако дефинитивно и тако искрено да и данас памтимо те његове речи. Тврдио је у даљем разговору да ће братство и јединство народа Југославије надвладати непријатељске снаге које разједају земљу.

Тог тренутка сетила сам се учитеља Ивана. Нисам још била члан Партије и нисам схватила да су сви ти ставови нужно заједнички, јер су израсли из дугогодишњег познавања прилика у земљи и из дугогодишњег политичког рада.

Морам да признам да су у општој атмосфери панике од усташа и распаљивања мржње међу народима, те одлучне Титове речи звучале готово тајанствено. Ми смо осетили да то може рећи само онај човек који гледа далеко испред себе и који зна много више од нас, па су му јасни историски догађаји, које ми не можемо схватити.

Тај ручак остао је свима нама у сећању као нешто пријатно и ведро у мраку првих дана окупације.

После ручка Влада је отпратио друга Тита и одмах се вратио.

„Ко је тај необичан човек?“, питао је мој отац.

„То је велика личност“, рекао је Влада, „не смем да ти кажем.“

Моји родитељи нису више никад срели друга Тита код нас. Године 1943, једног дана на улици, суочили су се с његовим ликом: на плакати уцењен,

проглашен за најљућег непријатеља „новог поретка“. Причали су ми после рата како су одмах познали човека с којим су ручали у нашој кући. Сетили су се његових очију и покушавали да им одреде боју, да ли је била сасвим зелена или зелено-сива, и причали су о његовом лепом осмеху који се изненада, неочекивано јавља на његовом лицу, да би опет тако нагло ишчезнуо. Евоцирали су речи које су изговорене за столом. И тада, под окупацијом, у оном напаћеном Београду, осетили су радост: значи да је жив, да ради, да га се Немци боје.

Влада и ја ускоро смо боље упознали друга Тита, јер је чешће долазио, а једно време и становао код нас. Понекад би дошао ујутру и цео дан преседео у дну баште, сакривен бујним шибљем и дрвећем, а увече би отишао. А понекад је навраћао на минут-два, ради неког кратког, договореног састанка.

Кад је становао код нас, у мају 1941, спавао је у соби нашег најмлађег сина. Соба је била врло једноставна, скромна, али је гледала на башту и преко ње на Београд, а то се другу Титу свидело...

Влада је имао више прилике да разговара с њиме, јер је и раније одлазио на састанке с Титом и више је био упућен у политичка збивања него ја. Но и ја сам имала срећу да у тим тешким данима доживим Титову ведрину, његову сигурност, оптимизам, чврсту веру у нашег човека и његову природну љубазност с којом се обраћао свакоме. Осећање страха или немира ишчезавало је у његовом присуству; желели смо да будемо стално с њиме. Чини ми се да свако ко је проживео неко време крај друга Тита мора да подлегне његовом необичном људском шарму, али и да ојача као човек, црпећи из тог дубоког врела оптимизма и истине.

Друг Тито је у кући примао курире и одржавао састанке са члановима партиског и скојевског руководства. Долазили су Иво Лола Рибар, који је читав месец становао код нас, Иван Милутиновић, Владо Поповић, Владо Дедијер, Јурица Рибар, Ђуро Стругар, Милован Ђилас, Драганче Павловић, Дејан Лапчевић, Митра Митровић, касније друг

Марко — Александар Ранковић, Светозар Вукмановић-Темпо и други. Добро се сећам из тих времена и Милице Сарић која је радила у руководству Народне помоћи, па Филипа Мацуре, Жаклине Шаморел, сестара Ђуковић, Иванке, Јуричине веренице и Оливере, а долазили су и неки други млади људи чија имена нисам никада сазнала.

Влада и ја помагали смо у изради *Информативног билтена*, износили смо га из куће и предавали куририма ради штампања у партиској штампарији. Неколико пута предала сам оригинал *Билтена* у кутији од шиблица Жаклини Шаморел, која је долазила на бициклу у улицу Топличин Венац. На нашој машини куцани су многи материјали, па и неки историски прогласи у периоду после састанка Извршног комитета 4 јула до одласка друга Тита из Београда.

Лола Рибар је куцао као митраљез и није волео да диктира. Он је радио сам. Навикао је на нашу машину и док је код нас становао стално је на њој куцао. Тог лета, кад је спавао код нас, често је излазио у град, увек с револвером у џепу, носио црне наочари против сунца и сламни шешир, тако да нимало није личио на илегалца. Исмевао је агенте поред којих је мирно пролазио Булеваром. Било их је тамо увек неколико. Једанпут је тражио да се лепо обучем и да га испратим на Вождовац. Тамо су становали друг Марко и Иван Милутиновић. Ишли смо крај „дедињских“ агената, а на Вождовцу у једној сасвим пустој улици налетели смо на патролу од три човека. Лола ме одмах ухвати под руку и смејући се прођосмо поред њих. Нисмо им били нимало сумњиви! Лола је био једини илегалцац који ми је показао свој револвер. И други су били наоружани, али нису никад о томе говорили. А ево зашто: Једне вечери чула се пуцњава око наше куће. Ништа се није видело, али пуцњава се приближавала. Лола је мислио да ће свакако доћи до неког претреса, јер или неког траже или гоне. Кад је пуцњава одједном престала и настала мртва тишина, рекао је да те ноћи нема спавања, већ се мора дежурати. У кући је било нешто спремљеног материјала за штампу. То

смо однели на таван где смо крили илегалне легитимације. У башти је био закопан партиски новац. Али, изаћи се није смело. Мене су послали да легнем, а дежурство су поделили Влада и Лола: прво Влада, после Лола. Пробудила сам се око три изјутра, већ је свитало, Влада је спавао, па сам брзо сишла доле да помогнем Лоли у дежурању. Нашла сам га на тераси, завалио се у фотељу и слатко је спавао. Први зраци летњег сунца већ су улазили и осветљавали револвер који је лежао на столу. Пробудила сам Лолу. Као највећи кривац зграбио је пиштољ а тад смо почели слатко да се смејемо, „Скупо бих продао своју кожу, у сваком случају“, рекао је стављајући пиштољ у џеп.

Сутрадан смо сазнали да је ноћна галама била сасвим невиног порекла: Немци који су становали у близини, напили су се и пуцали у ваздух.

Лола је био омиљен код свих. Вудар, живог духа, увек пун асоцијација, умео је тако лепо да фантазира о светлим данима који нас чекају у скорој будућности. Волела су га деца. Имали су неки клуб, а њега су изабрали за председника. Сваког дана посвећивао им је најмање сат-два. Причали су у башти, играли лопте, чак се и купао с њима у минијатурном дечјем басену. Кад сам му се једном захвалила што нам тако помаже да их забавимо у тим тмурним данима, рекао је: „Крај њих одржавам кондицију, физичку и психичку.“

Кад смо срели Лолу 1943 код Врховног штаба, у Јајцу, изгледао је десет година старији. Тада му је погинуо брат Јурица, после мајке и веренице. Ускоро после отишао је на партизански аеродром да полети као члан прве партизанске војне мисије и погинуо од непријатељске бомбе.

Кад се мислима враћам уназад, време од 6 априла до јесени 1941 године претставља за мене један необично набијени, компактни, дуг период живота; од 6 априла до уласка Немаца прошло је једно време које никако по својој тежини не одговара времену од 6 дана.² Чини ми се да је лето трајало неколико месеци. Јер, у поређењу с ранијим годинама, а и са каснијим,

догађаји који су наизглед били тихи и спори, изнутра су били набијени динамиком историје, оним садржајем који се дешава једном заувек. Тај мај, на пример — кад нисмо прославили Титов рођендан јер га је, вероватно, и он сам заборавио — крцат је историским припремама за устанак. Сви то данас знамо. Али и онда смо осећали велико и интензивно збивање: политичке припреме за акцију. Све је тада било усмерено на организацију састанка 4 јула.

Четвртог јула одржан је у кући историски састанак Политбироа КПЈ. Другови су долазили појединачно, око 11 сати пре подне. Излазила сам да их дочекам на Дедињском булевару или код мале цркве испод парка. Мењала сам хаљине да ме агенти не би запазили. Друга Тита довела је до Булевара Љубинка Ђурђевић.³ Видела сам како се од ње одвојио, пошао према Ботићевој улици, попео се до наше куће и срећно стигао на место састанка. Заједно са Филипом Маџуром, који је крстарио Булеваром на бициклу, пошла сам да видим да ли долази друг Марко. Он је избио из шуме, пресекао брзо Булевар и насмејао се Филипу на бициклу. Трипут сам излазила због Ивана Милутиновића, који је закаснио, тако да су се већ били забринули за њега. Коначно је стигао. То је био жилав човек, као да је сав од чворова, очију као игле, оштра, продорна погледа који се памти. Али волео је да се шали, а шале су му биле једноставне и доброћудне.

Састанку су присуствовали поред другова Тита, Ранковића и Милутиновића, другови Едвард Кардељ, Светозар Вукмановић-Темпо, Иво Лола Рибар и Милован Ђилас.

Прво су се сви скупили у башти, поделили се у групице, посадили по трави и разговарали. Дан је био леп, сунчан. Башта је тог дана била празна, јер смо децу послали код наших пријатеља на ручак, с тим да се врате тек увече. Прошетали смо баштом и објаснили положај куће оним друговима који је још нису познавали. Било је договорено да ће у случају опасности отићи преко суседног имања, избити на Дедињски булевар и тако покушати да

се спасу. Чували смо стражу. Али ништа се није десило. Било је изузетно мирно. Чак никакав непредвиђени гост или сусед није навратио тог дана. Кроз прозор трепезарије, где су се повукли из баште и радили, излазио је с времена на време дим — толико су пушили. За ручак су тражили само суву храну, а попили су доста црне кафе. Радили су врло интензивно, без паузе, све до шест сати увече. Тад су почели да излазе преко терасе у башту. Удисали су ваздух, задовољни, добро расположени.

Први је отишао друг Тито. Остали су се још шетали по башти, шалили се и уопште се понашали као да су на неком излету. Нису се журили да оду, као да свима њима полиција није за петама, као да њихови животи не претстављају стубове југословенске револуције! Све те наше људе пратила је атмосфера сигурности и вере. Никад да осетиш неку забринутост у њима, ни журбу, а још мање неку неверицу, сумњу или страх. Знали су да оно што раде нико не може да спречи, знали су да су јачи и од највеће војне силе, јер је народ уз њих. Лола Рибар, који је био најкомуникативнији међу њима, рекао нам је да су свршили крупан посао. „За овај дан знаће ускоро цела Југославија“, рекао је.

Састанку је требало да присуствује и Владо Поповић. Он је, међутим, стигао тек 6 јула. Састао се у нашој кући с другом Титом и отпутовао после за Хрватску. Њега сам видела још једном код нас, августа 1941. Седамнаестог августа су Немци обесили напред Теразија пет партизана. Та увређена, врућа људска тела стравично су се клатила над нама цео дан. Баш тада дошао је Влада Поповић. Причао је о првим оружаним акцијама у Хрватској.

Партизанске борбе у Србији већ су прерасле у народни устанак. Београд је био пун прича о партизанима. Борбе код Умке трајале су два дана. Грађани су помињали име Коче Поповића, који је „ту, негде близу“. Нервоза Немаца и недићевске полиције расла је из дана у дан. Чуло се за борбе код Орашца, код Крагујевца и Краљева.⁴

Понекад је довољно да се од неког

догађаја одмакнеш за годину дана да би осетио како постаје историја, јер брзо расте у времену. То се десило са четвртим јулом. Четрдесет и прве он је био један у низу илегалних састанака руководиоца Партије. Четрдесет и друге већ је био јасна међа између ослободилачког рата и припрема за тај рат. Четрдесет и пете претворио се у један од камена темељаца нове државе. И створен је музеј. Данас тамо долазе, међу посетиоцима, и деца рођена после четрдесет и прве, која не памте стару Југославију. За њих је музеј једна историска прича, занимљива, а помало несхватљива као што су све историске приче. А за децу те деце, 4 јули ће постати истинити датум почетка борбе за независност, за слободу и за афирмацију нових револуционарних идеја које ће утицати на идеолошка померања у свету.

После тог историског састанка стање је било врло напето. Стизале су вести о саботажама и диверзијама, о оснивању одреда у Србији. Народ се дизао. Петнаестог јула, ноћу, посматрали смо са терасе велики пожар. Омладинци су запалили гаражу и осамдесет камиона са бензином у Гробљанској улици. Били смо узбуђени. Био је то и наш протест, наша мржња, наш успех. Лола је био ван себе од радости.

Али, крајем јула, усред тих добрих вести, Партију је задесила велика несрећа: ухапшен је друг Марко — Александар Ранковић. Та је вест потресла све његове сараднике. Лола је говорио да ће Тито знати како да га Партија спасе. Чули смо да су га бесомучно тукли, пекли цигаретама, мучили, тако измрцварили да су га морали пренети у затворску болницу. Конспирација је била тада строга, па нисмо смели знати о припремама за напад на болницу. Али, „нешто ће се десити“, рекао је Лола, па смо нестрпљиво очекивали то „нешто“.

Огромна је била наша радост кад смо опет видели друга Марка. Његову отмицу из затворске болнице, која је за полицију претстављала несхватљиву загонетку, организовали су Цана Бабовић и Ђуро Стругар. Потпуно различит од свих других, чудно миран, благог

гласа, блед, друг Марко нам је уливао неко нарочито поштовање.

Иако исцрпљен у великој опасности јер су га агенти познавали, и после бекства из болнице упорно тражили, друг Марко је остао у Београду још шест недеља и као илегалац прелазио понекад и неколико километара да се нађе с другом Титом. Примао је курире из Србије, и слао партиске материјале на разне стране. Тако је тих дана долазио и у кућу у Ботићевој улици. Нисмо га памтили по речима, мало је говорио; ни по лику, био је неупадљив; памтили смо га по специфичној атмосфери коју је уносио, по озбиљности, по важности партиског садржаја који је у себи имао. За нас је он био симбол свесне дисциплине, мудрости и аскетизма, оног херојског вечитог лика који сваки велики политички покрет неумитно ствара у својим борбеним редовима.

У Србији се устанак развијао тако брзо да су Немци и српске власти нервозно из дана у дан појачавали хајку на комунисте, плели шпијунске мреже, увлачили кукавице и стварали провокаторе. Тешко је било Београдској партиској организацији. Дванаестог августа на капији куће ухапшен је Филип Мацура, студент. Био је полицији познат са демонстрација, а радио је међу продајцима новина и међу графичарима. У то време он је живео илегално чекајући тренутак да пође у партизане. Црн, упадљивог лика, косих очију, био је карактеристичан и лако су га памтили. Дошао је као курир са поруком и добио од Лоле Рибара одговор. Међутим, на самој капији зауставио га је агент и тражио му легитимацију. Филип није био пријављен. Агент је улицом, изгледа, случајно пролазио, јер су се свуда мували тих дана, видео је Филипа, познао га, па му је зато затражио документа. Била сам на капији с Филипом и покушала да га оправдам као сиромашног студента који мора да се издржава физичким радом и успела сам да убедим агента да пусти Филипа у гаражу где су била дрва која, наводно треба да цепа. Тамо је Филип уништио листић и смешао ситне његове остатке са угљем. Говорио је: „Бежао бих, али не

смам, у кући је Лола, провалио бих њега и све вас“. Тако је агент одвео Филипа Мацуру. У полицији су га „стручњаци“ одмах пропустили кроз руке, тукли га неколико дана и одмах затим стрељали. У нашој кући опрезност је била појачана. Међутим, са Филипом смо били сигурни. Од њега полиција није дознала ништа.

Како је тешко што не можемо да изразимо захвалност онима који су се жртвовали!

Друг Тито је долазио и одлазио пролазећи Ботићевом улицом и Дедињским булеваром као да му се ништа не може да догоди. Бојали смо се за њега. На углу Ботићеве и Булевара често се појављивао један исти човек. Сатима је седео друг Тито у дну баште, читао, бележио, писао. С времена на време би устао, прошетало мало, па би се опет вратио на своје место. Из тих дана памтим један важан догађај, а то је састанак друга Тита са другом Кардељом. Велики је био проблем његовог смештаја. Претреси и рације Специјалне полиције и Гестапоа учестали су. После језивог призора вешања на Теразијама свет је био престрашен. Немачке чизме чуле су се ноћу под прозорима. Њихова возила непрестано су крстарила. Телефонске разговоре контролисала је Специјална полиција. Друг Кардељ је био добро познат у Београду. Вујковић и Космајац лично су га мучили 1930 године у Главњачи, пре него што је осуђен и послат у Забелу, крај Пожаревца. Тих дана они су били најактивнији „специјалисти“ у борби против комуниста, проверени и усавршени у Гестапоу. Ни илегални документи које је друг Кардељ имао нису били нарочито добри. Да би се могао састати са Титом, требало је да се смеисти негде на Дедињу, да се не би излагали опасности сувише честих сусрета са агентима. Ни наша кућа није била више сигурна. Притисак колаборациониста на Владу био је све јачи. Хтели су по сваку цену да име Рибникара уврсте под Недићеву заставу и да покрену *Политику*. Политички напади и претње постајали су чешћи. Већ је био одбио да потпише проглас лојалности. Јован Тановић, главни акционер *Поли-*

тике јавно је говорио како треба сарађивати с Недићем, а Владу називао комунистом и грдио што му омета његове планове. Ипак, наша је кућа још увек добро служила. Истина, друг Тито није више у њој становао, али долазио је често. Тражило се сигурно место за друга Кардеља. Један од наших комшија, Влада Живковић показивао нам је своје симпатије и живео сасвим повучено у својој кући, дубоко увученој у густу, велику башту. Био је то чудан меланхоличан човек, помало настран, али учинило нам се да би се његова кућа могла бар једном употребити без икакве опасности. Пошто су другови одобрили наш предлог, разговарали смо с њим и он је одмах пристао.⁵ Тако је друг Кардељ могао да проведе извесно кратко време на Живковићевом имању, које је само слепа улица одвајала од наше капије, па је тако сусрет с другом Титом могао да буде организован у нашој кући, у Ботићевој улици.

У међувремену, Влада је преко неких својих веза добио легитимацију здравственог радника Српског црвеног крста, који је тада већ био под немачком контролом, на илегално име које је носио друг Кардељ. Сећали смо се 6 априла и нашег сусрета под бомбардовањем. Како смо сви већ дубоко загазили и у свој лични рат против окупатора и против опасних домаћих издајника, како нам је далеко био тај трагични први дан рата. Осећали смо земљу како се диже, осећали смо снагу Партије и сигурност њеног руководства и заиста ми је тада судбински јасно одзвњало у свести Лењиново: „Лични интерес спојити са интересом Партије“.

У то време друг Тито је спремао свој одлазак у партизане. Требало је да се главни штаб пресели на ослобођену територију у Србији. Београд је био као у кљештима. Специјална полиција мотрила је на станицама на сваког путника. Њихове појачане патроле крстарице су градом, јер је тих дана извршен атентат на злогласног Светозара Вујковића.

У току припрема које је Партија вршила за пребацивање друга Тита из Београда у унутрашњост Србије, у Бео-

град је допутовао поп Драгољуб Милутиновић из Ивањице, наш познаник, код кога смо две године узастопце летовали с децом. Он је септембра 1941 године дошао у Београд уствари неким четничким послом и свратио до Владе да се посаветује, јер је дошао у сукоб с четничким војводом Јаворским. Изразио је неке своје сумње у тог војводу и отворено рекао да жели да се бори против окупатора. Његов патриотизам навео је мог мужа да с њим отворено поразговара о јединој политичкој снази у земљи која је у стању да покрене народ на оружје, о Комунистичкој партији. Пошто је поп показао и за то разумевање, Влада му је предложио да се састане са неким од водећих комуниста. Милутиновић је тиме био одушевљен и мој муж га је одвео у нашу кућу да га види друг Тито. Свршило се тиме што је поп ставио Партији на расположење неколико четничких легитимација са печатима, које су тада код немачких власти нешто вределе.⁶ Праћен наоружаним комунистима напустио је друг Тито Београд и срећно стигао до своје војске.

После одласка друга Тита кућа нам је изгледала пуста и тужна. И ми смо желели да идемо из Београда, али морали смо да чекамо позив. Имали смо и даље везу са организацијом. Стизала нам је и партиска штампа у којој смо могли прочитати чланке потписане Т.Т. (Тито).

Још у току лета четрдесет и прве закопали смо у башти металну кутију с партиским новцем. То смо радили ноћу, по мраку и сасвим тихо да нико из куће ни из комшилука не примети. Ми смо се у овом случају највише плашили деце, која су била навикла да нам много света долази, па их присуство наших другова није чудило. Али сигурно би их јако занимало шта то родитељи закопавају у башти. Крај самог путевка подигли смо један тежак камен, ископали испод њега отвор и тамо спустили кутију. Камен смо вратили на старо место, земљу смо однели и бацили на крај баште, а наоколо све смо добро очистили да се ништа не примети. За то су нам другови дали детаљна упут-

ства, и ми смо их се строго придржавали. Сутрадан смо, одмах ујутру, проверили положај камена. Заиста се није ништа примећивало. Тај новац је презимио у башти, висок снег га је покрио, крај њега се пробила једна бергенија, северна биљка коју је Влада тамо некад посадио, па се у пролеће јављала прва изнад снега, као остатак некадашњег, лепог алпинума... Тек четрдесет и друге извадили смо кутију и предали је Партији. Лакнуло нам је кад смо сазнали да је срећно стигла у партизанске руке.

Кад је полиција вршила претрес, у два наврата, 1941 године, њени су стручњаци прегледали целу библиотеку, отворили све ладнице, ормане, хтели су да уђу у дечју собу, а ја нисам дала, и то веома енергично, показујући им да су дечји ормани у ходнику. Нисмо дали да пробуде децу. На таван су само завирили и пошто је био празан, нису тамо ни тражили, не знајући да су баш тамо, испод крова, биле сакривене илегалне легитимације, књиге и материјали за билтен. По башти су ходали као да очекују летке прилепљене на стабла дрвећа. Нису могли ништа да нађу, свако наше скровиште било је брижно простудирано, као и оно место на тавану, као и онај камен који је покрио партиски новац.

Кад мислим данас о свим тим састанцима наших илегалца, о том интензивном раду, о успесима у најтежим условима, увек видим истовремено јасне слике ведрину и њихову убедљиву лежерност, али тачност у секунди, дисциплинованост и одговорност за сваки поступак. Тај спој, диван и потпуно природан, данас у мојим очима добија виши квалитет. Разумем га дубље и схватам колико је тешко наћи и држати такву равнотежу. Тај стил живота и

рада наметнуо је својим сарадницима друг Тито.

Зима 1941 и 1942 била је тешка. Већ у октобру ухапшен је Влада, пуштен за десет дана и наново ухапшен почетком новембра. Остао је четири и по месеца у логору на Бањици. Новембра 1941 зима је навалила свом жестином. Кошава је разбила прозоре. Снег је ушао и у собу где су некада седели наши другови. Није било угља. Тешко је било за храну... Кад је Влада коначно пуштен с тим да не напушта кућу, Партија је одмах јавила радосну вест: треба прећи у партизане. То пребацивање, међутим, одлагано је током целе четрдесет и друге и тек смо почетком четрдесет и треће могли оставити нашу кућу и поћи према ослобођеној територији за којом смо толико чезнули.

Кућа у Ботићевој улици је претворена у музеј. Намештај је реконструисан према нацрту мог мужа. И неке ситнице смо унели да бисмо потврдили аутентичност атмосфере, чаршав на столу, пепељаре, мали чајни сто, слике, прекривачи на кревету друга Тита; то су аутентични предмети из 4 јула четрдесет и прве године. Они су се сачували пуким случајем. Чим се сазнало да смо нестали из Београда, Немци су истерали моје родитеље и децу и они су на брзину покупили што се покупити дало. И тако су сачувани ти стари бечки тањери, а пропало је све остало!

Башта је била тада мала. Сада је проширена и претворена у пријатан парк где може да се поседи и прошета.

Ту је донета одлука о општем свенародном устанку. Ту су се борци народноослободилачког рата први пут назвали партизани. Ту је формиран легендарни Врховни штаб за који се чуло широм света. Како то звучи једноставно. Као свака истина.

НАПОМЕНЕ

¹ После 27 марта 1941 године Централни комитет Комунистичке партије Југославије је решио да се руководство Партије пресели из Загреба у Београд и смештај илегалца био је тежак проблем за Партију.

² Немци су ушли већ 12 априла 1941 године.

³ Љубимка Ђурђевић — Буба, рођена 1910 године, члан КПЈ од 1940 године. Умрла 2 фебруара 1942 године у Фочи.

⁴ Следећи наш сусрет са В. Поповићем био је врло „динамичан“. Једне ноћи, 1943 године у Босни, крај пруге коју су партизани дигли

у ваздух, пролазећи поред ухваћеног оклопног воза који је сипајући на све стране метке и бомбе очајнички бранио, срели смо Владу Поповића. Његова се колона кретала супротним правцем. Стигли смо само да се срдачно поздравимо и да се обрадујемо једно другоме. Он је био први „наш“ мислим из наше куће из 1941 године, илегалца кога смо срели у партизанима. Остале другове видели смо тек у Јајцу.

⁵ Тај Живковић се касније јако уплашио, почео да тражи везу са Немцима, а коначно после ослобођења приликом неког службеног пута остао је у иностранству. Али, то је једини случај из целог комшилука, а чак ни

он нас није издао. Било је неминовно да наши суседи слева и десна примете необичне људе и тај помало необични „промет“ у нашој кући. Десило се да су неки од њих срели чак и друга Тита не знајући ко је и приметили нешто у вези са њим, а неки су препознали Лолу, али нико нам није нашкодио. Био је то, све у свему, добар свет, и међу њима није било достављача.

⁶ Поп, који је био пун добрих намера док је седео на нашој тераси, нешто се колебао када се вратио у своје место, и што је по њега било кобније, похвалио се негде пред четницима својим везама са комунистима. Четници војводе Јаворског убили су га на свиреп начин.

LA MAISON DE LA RUE BOTIĆEVA

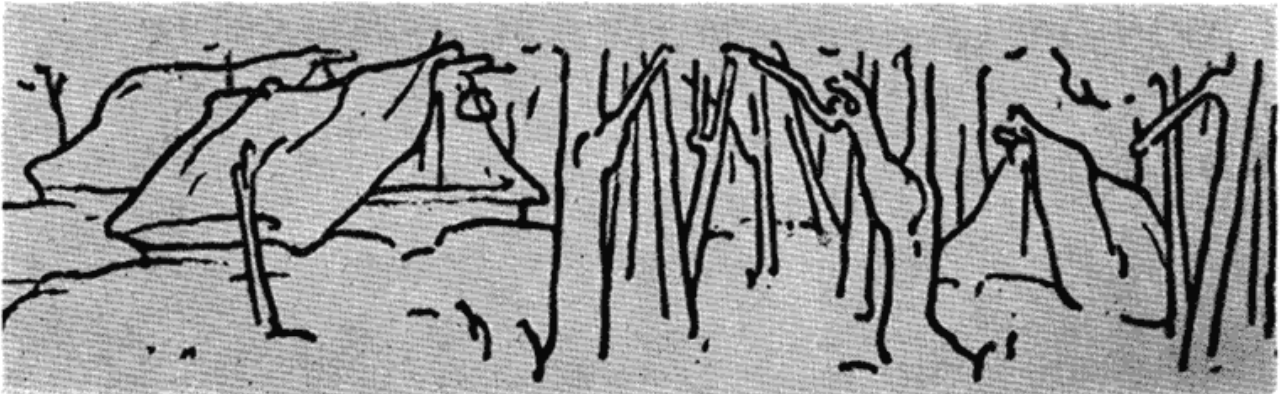
J. RIBNIKAR

Dans la maison du directeur de *Politika*, Vladislav Ribnikar, dans la rue Botićeva, se tinrent, pendant toute l'année 1941, une série de rencontres de chefs politiques du Mouvement de Libération Nationale de Yougoslavie. C'est là aussi qu'habita Josip Broz Tito pendant le mois de mai 1941, tandis que le 4 juillet de cette même année le Politbureau du Parti Communiste de Yougoslavie décida là des questions les plus importantes posées par un soulèvement populaire général et armé. C'est alors qu'a été formé sa direction politico-militaire, l'Etat-Major Su-

prême de l'Armée de Libération Nationale et des Détachements de Partisans de Yougoslavie. Cette réunion de politiciens banis au milieu d'une forteresse hitlérienne put être organisée en dépit de la terreur policière et elle restera dans la mémoire de toutes les générations comme un grand tournant dans l'histoire des peuples yougoslaves.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — La maison de la rue Botićeva, aujourd'hui Musée de 5 Juillet.

Пиво Караматијевић: Шума. — Pivo Karamatijević: Forêt.

Славко Пенгов: Устанак. — Slavko Penkov: Soulèvement.